

Dili Sadeleştirmenin Günümüzdeki Bazı Görünümleri

Hamza ZÜLFİKAR

Yazının başlığında yer alan *görünüm*, dilimizin kazandığı yeni kelimelerden biridir. Bu söz, 1970’li yıllardan bu yana kullanımdadır. *Görünüm*, Osmanlı Türkçesinden kalan *tezahür*’ün karşılığıdır. *Görünüm* gibi yeni türetmelerden biri de *gösterim*’dir. *Gösterim*, Batı dillerinden Türkçeye geçen *vizyon*’a karşılık olarak türetilmiştir. Sinemacılıkta çok daha açık olarak *vizyona girmek* biçiminde geçen *gösterim*, yapıca kurallı bir türetmedir.

Bu tür kelimeler gereği gibi tanıtılmadığından veya işletilmediğinden tam olarak dilde yerlerini bulamıyor. Kullanıcılar, onlara gerçek anlamlarından farklı anlamlar yüklüyor. Bu durum özellikle Türkçeye girmekte olan Batı kökenli kelimelerde çok daha açık olarak görülüyor. Aydınımıza, öğrencimize *nüans*’ın karşılığının *anlam inceliği* olduğunu anlatamadığımız, öğretemediğimiz için *nüans* dillerden düşmüyor. Hatta *nüans farkı* diye anlamsız, kuralsız bir söze başvuruluyor. Bir bakıyorsunuz *gösterim* ile *görünüm* birbirine karıştırılmış, biri diğerinin yerine kullanılmış. Gazeteler, Türk Dil Kurumu ile iş birliği yapıp bu tür kelimeleri sayfalarının bir köşesinde işleseler önerilen Türkçe kelimelerin gerçek anlamları, kullanım yerleri dilde yerini bulabilir. Televizyonlar da bu yolda bir öncülük yapmalıdır.

Tanıtılmadığı, işlenmediği için yüzlerce önerilmiş Türkçe kelime gazete, dergi, kitap sayfaları arasında kaldı. Onlardan bazılarının *Türkçe Sözlük*’e alınması da bir çare olmadı. Örnek olarak Yusuf Ziya Ortaç’ın Mahmut Yesari’yi anlatırken kullandığı *vergili* kelimesini vereyim. Cümlesi şöyle:

Masasının üstüne âdeta kapanır, yağlı saçlarından bir perçem alınında, sigarası dudağına yapışmış, çalışırdı. Çok vergili kalem vardı, hikâye, fıkra, skeç, roman her çeşit yazı gelirdi elinden... (Bir Varmış Bir Yokmuş Portreler, 177. s.)

Bu cümleler arasında rastladığım *vergili* kelimesini not alıp örneği ile *Türkçe Sözlük*’e katmış, Türkçede uzun yıllar kullanılmış olan *velüt* kelimesine karşılık olabilir diye düşünmüştüm. Aradan yıllar geçti, *velüt* anlamında bu kelimeyi kullanan olmadı.

Demek ki her önerinin heyecanlı bir dönemi var. Önceki yıllarda, 1940'lı ve daha sonraki yıllarda türetilmiş olanlar, artık eski karşılıklarını hatırlatmayacak ölçüde yenileri dile yerleşti. *mai-i mahrukat*'ı şimdi kimse bilmiyor. Herkesin dilinde geçen söz *akaryakit*'tir. *Deveran-ı dem* de bunlardan biridir. Farsça tamlama kalıbında kullanılan bu söz çoktan *kan dolaşımı* oldu. Bunları sadeleşmenin kabul gören, sağlıklı örnekleri sayabiliriz. Bu arada bitişik yazdığımız *yüzyıl* yerine *asır* sözünde ısrar edenlerin tutumuna da bir anlam veremiyorum.

Geçenlerde okuduğum kitapların birinde *erbab* kelimesi geçti. Çoktandır bu kelimeyle karşılaşmamıştım. Oysa "*İşi erbabına sor.*" biçiminde bu sözü yeri geldiğinde kullanırdık. Arapça kökenli *erbab*'a bir karşılık önerilmiş mi diye sözlüklere baktım, herhangi bir karşılık göremedim. Acaba Fransızcadan Türkçeye geçen *kompetan* mı bunun yerine geçti diye düşünürken sözlüklere başvurmak ihtiyacını duydum. O arada aklıma *erbab-ı hüner*, *erbab-ı kalem* gibi eski kullanımlar geldi. Bunların her biri dilde bir kavramı karşılayan kelimelerdi. *Türkçe Sözlük*'e *erbab* kelimesi alınmış ama sözlükte *erbab-ı hüner*, *erbab-ı kalem* yok. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te de *erbab-ı hüner*, *erbab-ı kalem* maddelerine rastlamadım. Anlaşılan sözlük yazarları, bunları dilden düşmüş kelimeler saydı. Bir de Farsça tamlama kalıbından Türkçe tamlama kalıbına getirilebilen *kalem erbabı* şeklini sözlüklerde aradım. *Türkçe Sözlük*'ün maddeleri arasına *kalem erbabı* kelimesi alınmış, önüne yalnızca "yazar" kelimesini konmuş. Bu uygulama, *yazar* kelimesine bakınız, tanımını orada bulacaksınız, demektir. Bu uygulama öteden beri dikkatimi çeker, her kelimenin yerinde tanımlanması gerektiğini düşünüyorum. *Hatip* kelimesinin karşılığı *konuşmacı* olmamalı. Her konuşmacı, hatip değildir. *Kalem erbabı* bir yerde "yazar" yani "muharrir" demektir, bunu kabul ediyorum. Ancak *kalem erbabı* kelimesinin anlamında beceri, edebî sanat kavramı var. Her yazara kalem erbabı denmez. Dolayısıyla sözlüklerde *kalem erbabı* maddesinin ayrıca tanımlanması onun *erbab-ı kalem*'den dönüştürüldüğü belirtilmeli, bitişik olarak *erbabıkalem* madde başı yapıp *kalem erbabı* maddesine gönderilmeli, sözlüklerde anlam daralması değil anlam genişlemesi gözetilmelidir.

Erbabı-ı hüner'e gelince madem ki dilde söz değeri kazanmış, bunun da yukarıda olduğu gibi *hüner erbabı* biçimine sözlüklerde yer etmesi beklenirdi. *hüner erbabı* Türkçe tamlama kurallarına uymuş bir şekildir. Ancak sözlüklerde *hüner erbabı* yoktur.

Burada denebilir ki kökü yabancı olan *erbab*, *erbab-ı kalem*, *erbab-ı hüner* kelimeleri üzerinde neden bu kadar duruyorsun? Bu tamlamaların kuruluşu da yabancı, neden bunları dile getiriyorsun?

Konu bu kadar basit değil. Hep böyle düşünüldü ve böyle eleştiriler yapıldı. Ele aldığım kelimeler *teşri* gibi bir kelime değildir. Bunun *yasama* diye

kanun diline girmiş karşılığı var. Dolayısıyla *yasama* öne çıkmıştır. Dikkat çekmek istediğim kelimelerin *akaryakıt* (mai-i mahrukāt) biçiminde bir karşılığı olsaydı üzerinde durmaya gerek görmeyebilirdim. Nitekim *mevzu* üzerinde de durmuyorum. Çünkü onun *konu* diye karşılığı var. Ancak *mevzu* kelimesinin çokluk biçimi olan *mevzuat*'ın bir karşılığı olmadığı için bunun üzerinde durmak zorundayız. Türkçe köklere dayanan *karşılama*, *ağırlama*, *uğurlama* kelimelerindeki ahenge, kurallı yapıya bakınız. Bu kelimeler eskiden *istikbal etme*, *izaz etme*, *teşyi etme* kelimeleriyle karşılanırdı. Şimdi *istikbal etme*, *izaz etme*, *teşyi etme* kelimelerini değil *karşılama*, *ağırlama*, *uğurlama* kelimelerini öne çıkarmaya tanıtmaya işletmeye, kullanılmaya girmesini sağlamaya çalışıyoruz.

Aslı *erbap* olan, ikinci hecesi uzun telaffuz edilen bu kelime Türkçeye geçerken *erbap* biçimini almış ve ikinci hecenin uzunluğu korunmuştur. Anlamı “Bir işi gerektiği şekilde yapan, o işten anlayan”dır. Bir cümleyle anlamı berraklaştıralım:

İşten anlayan birini mi arıyorsunuz. Şu adam işin erbabıdır.

Erbap dilimizde yüzlerce yıl kullanılmış. Bu kökten başka kelimeler tamamlamalar gelişmiş. Bir karşılık bulunmadığı için bu kelimeyi ve türevlerini dilde yaşatmak zorundayız.

Dilde Arapça kökenli bir de *mütehassıs* kelimesi var. Çok kimse bunu “duygulanma” anlamındaki *mütehassıs* kelimesiyle karıştırırdı. Daha çok tıp alanında kullanılan *mütehassıs* zamanla yerini *uzman* kelimesine bıraktı. *Uzman* (<uzman), *erbap* demek değildir. *Erbap*'a ise bir karşılık bulunamadığından bunun yerini Fransızcadan Türkçeye geçen *kompetan* kelimesi aldı. Sözlüğe baktığımızda *kompetan* kelimesinin önünde verilen karşılık *uzman*'dır. Oysa *uzman* bir eğitimden geçmiş, uzmanlık belgesine sahip yani ihtisas görmüş kişidir. İhtisas görmüş, uzmanlaşmış bir doktora *kompetan* yakışmaz. “*O kalp kompetanıdır.*” denmez. Dolayısıyla *mütehassıs* ve onun karşılığı olan *uzman*, *kompetan* değildir. *Erbap* sözünde ise belli bir alanda becerisi olan, işi istenen ölçüler içinde yapabilen, o işi sanat hâline getirebilen, ehil kişidir.

Türkçe Sözlük'te bütün bu anlamlar *uzman* kelimesinde toplanmış:

uzman Belli bir işte bir konuda bilgi görüş ve becerisi olan (kimse) 2. Mütehassıs, kompetan. 3. Belli bir bilim dalında lisans üstü öğrenim derecesine sahip kimse.

kompetan uzman.

Bir de *Misalli Türkçe Sözlük*'e bakalım:

uzman Belli bir konuda, belli bir işte bilgisi ve becerisi çok olan kimse, belli bir konuda üzerinde çalışmış ve derinleşmiş olan kimse, mütehassıs.

(Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzında “usta, mâhir becerikli” anlamına gelen *uz*’dan işlek olmayan +*man* ekiyle yapıldığı kabul edilmektedir.)

kompetan Bir işin ehli olan kimse mütehasıs.

Birkaç örnekle dildeki görünümü, günümüzdeki manzarayı sergilemeye çalışırken sadeleştirme çalışmalarının başladığı yıllardan bu yana sayfalar dolusu önerilen Türkçe karşılıkların pek çoğunun heba edildiğini, siyasete, kişilerin çekişmelerine adlandırıldığını belirtmek istiyorum. Bilen de bilmeyen de, uzmanlığı olan da olmayan da birkaç örnek üzerinde takılıp kaldı. Sadeleştirme çalışmalarına bilimsel ölçülerde, toplu olarak bakılamadı. Öncelikli amaç, terimlerin Türkçeleştirilmesiydi. Yeni girilen Batılı kültür, sanat ve bilim âleminde Türkçe öne çıkartılamadı. Ne yazık ki Batı’dan alınan kelime ve terimlerle dilin zenginleşeceğini sananlar söz sahibi oldu.

Mahiyet Türkçe bir kelimeyle *ıçyüz* biçiminde karşılandı. Artık bitişik yazıp *işin ıçyüzü* diyoruz. Bu gelişme yanında *onaylamak* hem *tasdik etmek* hem de *tasvip etmek* için kullanılmaya başlandı. Buna biraz da sözlüklerde verdiğimiz karşılıklar sebep oldu. Sözlüklerde *tasvip etmek*’in karşılığı *onamak*, *tasdik etmek*’nin karşılığı ise *doğrulamak*’tır. Bu karşılıklarla tatmin olmayanlar, bunları yeterli bulmayanlar ya *tasdik etmek* veya *tasvip etmek* fiillerini kullanmaya devam etti. Bazıları da her ikisini de *onaylamak* fiiliyle kullanmaya çalıştı. Bütün bu olumsuzlukları birileri yanlış yorumlar diye etkili bir biçimde öğretemedik, doğrularını gösteremedik.

Amaç, dili kısırlaştırmak, yozlaştırmak değil geliştirmek, zenginleştirmekti. “Muasır medeniyet seviyesine ulaşmak” ilkesinin temelinde bilim ve onun Türkçe ifade edilmesi vardı. Atatürk’ün sağlığında çevresindeki bilim ve sanat adamlarıyla ortaöğretim terimlerinin Türkçeleştirilmesi, *açı* (zaviye), *kılavuz* (rehber), *ıçgüdü* (sevk-i tabii), *ışın* (radyasyon), *kapsam* (muhteva), *öğretim* (tahsil), *soru* (sual), *sömürge* (müstemleke) gibi pek çok terimin Türkçeleştirilmesi, ana dille çağı yakalama çabalarına dayanıyordu. O yıllardan sonra ve günümüzde yabancı kelimelere özellikle Batı’dan dile girenlere Türkçe köklerden karşılıklar arandı, türetmeler yapıldı. Bunlar Türk Dil Kurumunca *Resmî Yazışmalar Sözlüğü* (1964), *Özleştirme Kılavuzu* (1978), *Yabancı Kelimelere Karşılıklar* (1995), *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu* (2008) adlarıyla kitapçıklar hâlinde yayımlandı, kitaplar basına da gönderildi. *Türkçe Sözlük*’te ilke olarak Türkçe kelimelerin öne çıkartılmasına çalışıldı. Öneriler sözlüğün sayfaları arasına alınıp tanımlandı. Bütün bu çabaların amacına ulaştığını söylemem zor. İş, giderek kötüye gitti. Bir yüzyıl Farsça tamlamaların yapısını Türkçe tamlama yapısına uydurma ile geçirdik, *karar-ı kati* sözü *kati karar* ve daha sonra *kesin karar* biçimine getirildi. *Mevzu-ı bahis*, *bahis mevzuu* daha sonra *bahis konusu* yıllar sonra *söz konusu* oldu. Bütün bunlar geçtiğimiz yüzyıl içinde zamana

yayılarak gelişti. Şimdi yeniden eski tutuma dönülmeye başlandı. Televizyonlarda paranın durumuyla ilgili haberlere kulak veriniz; *İstanbul Borsası*, *Borsa İstanbul* oluverdi. Türkçenin tamlama kurallarına *İstanbul Borsası* uygun bir yapıydı. Her ikisi de Türkçe bir kelime değildi, *borsa* İtalyancaydı ama tamlama yapısı Türkçeydi. *Sağlık ocağı* örneğinde olduğu gibi tamlayan önce tamlanan sonra gelir. *Ocak sağlık* bize ne kadar ters ise *Borsa İstanbul* da o kadar kural dışı bir yapıdır. İzmir'den yayın yapan TRT Name'de sunucu, burası *Stüdyo İzmir* diyerek bulunduğu yeri belirtiyor. *İzmir Stüdyosu* demelidir. Bu tür örnekleri artırmak mümkündür.

İlkelerimizi Türkçenin yapısına uygun olarak yeniden belirlemeli, gözden geçirmeliyiz. Dilde karşılığı yoksa mevcutla yetinmeliyiz. Türkçe tamlama yapısına özen göstermeliyiz. Türkçenin ses özelliklerine uymuş kökeni yabancı olsa da Arapça, Farsça, İtalyanca Fransızca, İngilizce kelimeleri diğerlerinden ayırmalıyız. *Gam yemek* örneğinde olduğu gibi deyimlerimize girmiş yabancı kelimeleri dilin bir kazancı olarak değerlendirmeliyiz. Deyimlerimiz Türkçenin başlı başına bir hazinesidir. *El üstünde tutmak* deyiminin bir de *el altında bulundurmamak* biçimi var. Şu yepyeni atasözüne bakınız. *İnsan havasızlıktan, balık da havadan boğulur*. Aziz Nesin'in "Boğaziçi Hastalığı" adlı hikâyesinde geçiyor.

Kalemşor'u yabancı, *kalem pil*, *kalemtraş*, "Yazı yazmada becerisini, maharetini kanıtlamış." anlamında *kalem sahibi* kelimelerini artık Türkçe saymalı; *spesifik*, *manipüle etmek*, *katagorize etmek* yerine dilimizi özgül'e, *yönlendirmek*'e, *sınıflandırmak*'a alıştırmalıyız.

Dili zenginleştirmek açısından biraz da birer devlet dili olan Türkçenin kollarına bakmalıyız. "Sakin ol, feveran etmeyi bırak" anlamında Azerbaycanlıların kullandığı "Ağzına su alıp otur." gibi örnekleri Türkiye Türkçesinde de kullanmalıyız. Sözlüklere geçmemiş halk ağızlarındaki yüzlerce deyim, birleşik fiili yazarlarımız kullanmalı ki biz de onların aracılığıyla söz konusu kelimeleri, deyimleri, birleşik fiilleri Türkçe sözlüklere katalım.